

Tomasz Kubin

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Nauk Społecznych
Zakład Stosunków Międzynarodowych
tomasz.kubin@us.edu.pl

KRYZYS GOSPODARCZY W HISZPANII. PRZYCZYNY, PRZEJAWY, NASTĘPSTWA *

Streszczenie: Jednym z państw, które zostało najmocniej dotknięte następstwami światowego kryzysu gospodarczego, jest Hiszpania. Głównym celem artykułu jest identyfikacja gospodarczych przyczyn i następstw kryzysu w Hiszpanii, zarysowanie podjętych reform mających na celu walkę z jego skutkami oraz próba oceny ich skuteczności, tzn. tego, na ile pozwoliły poprawić podstawowe wskaźniki obrazujące stan gospodarki. W opracowaniu przedstawiono m.in. kilkanaście wskaźników gospodarczych obrazujących sytuację gospodarczą Hiszpanii bezpośrednio przed i po wybuchu kryzysu oraz pozycję tego państwa w rankingach konkurencyjności gospodarczej. W kolejnej części wskazano reformy gospodarcze podjęte przez władze Hiszpanii mające na celu walkę ze skutkami kryzysu. Podsumowanie zawiera najważniejsze wnioski.

Słowa kluczowe: kryzys gospodarczy, Hiszpania, Unia Gospodarcza i Walutowa.

Wprowadzenie

Chociaż od początku kryzysu gospodarczego minęło już dość dużo czasu, to jego następstwa są ciągle bardzo widoczne. Przynajmniej kilka państw nadal zmaga się z takimi problemami, jak recesja gospodarcza lub bardzo niskie tempo wzrostu PKB, bardzo wysoka stopa bezrobocia, wysoki poziom zadłużenia publicznego itp.

Jednym z państw, w których skutki kryzysu są widoczne szczególnie mocno, jest Hiszpania. Głównym celem artykułu jest identyfikacja gospodarczych przyczyn i następstw kryzysu w Hiszpanii, zarysowanie podjętych reform mają-

---

* Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS5/00021.

cych na celu walkę z jego skutkami oraz próba oceny ich skuteczności, tzn. tego, na ile pozwoliły poprawić podstawowe wskaźniki obrazujące stan gospodarki. W tym celu zebrano i przedstawiono m.in. kilkanaście wskaźników gospodarczych obrazujących sytuację gospodarczą Hiszpanii bezpośrednio przed i po wybuchu kryzysu oraz pozycję tego państwa w rankingach konkurencyjności gospodarczej. W kolejnej części wskazano reformy gospodarcze podjęte przez władze Hiszpanii mające na celu walkę ze skutkami kryzysu. Najważniejsze wnioski zawarto w podsumowaniu.

1. Przyczyny i przejawy kryzysu gospodarczego w Hiszpanii

Upadek banku inwestycyjnego Lehman Brothers 15 września 2008 r. był symbolicznym początkiem kryzysu gospodarczego, uważanego za najgłębszy i najdłuższy od czasu tzw. wielkiego kryzysu z lat 30. XX w. Jego przyczyny i przebieg zostały już dość dobrze przedstawione w literaturze przedmiotu [zob. np.: Goodhart, 2009; Krugman, 2009; Nawrot, 2009; Rosati, 2009; Szymański 2009; Gorzelak, Goh (red.), 2010; Kołodko, 2010; Taylor, 2010; Roubini, Mihm, 2011; Wojtyna (red.), 2011].

Następstwa kryzysu to swoisty katalizator ujawnienia się różnego rodzaju specyficznych problemów gospodarczych w wielu państwach. Jednym z tych państw, w których problemy gospodarcze (a także będące w znacznym stopniu ich konsekwencją zmiany polityczne) są najmocniej widoczne, jest Hiszpania. Na przykład z porównania 42 państw świata z wykorzystaniem skonstruowanego wskaźnika syntetycznego¹ wynika, że Grecja, Hiszpania i Włochy to trzy państwa, w których w okresie 2007-2012 skala zmian gospodarczych była największa [Dzikowska, Gorynia, Jankowska, 2015].

O ile w przypadku np. Grecji jedną z najistotniejszych przyczyn problemów gospodarczych po roku 2008 było bardzo duże zadłużenie publiczne, o tyle w Hiszpanii sytuacja wyglądała inaczej. Przed kryzysem zadłużenie publiczne tego państwa w relacji do PKB było stosunkowo niskie (tab. 1). Było to konsekwencją przeprowadzonych reform i dobrej koniunktury gospodarczej z okresu sprzed wybuchu kryzysu. Jak się wskazuje, reformy makroekonomiczne w Hiszpanii przeprowadzone w latach 90. XX w. [Miklaszewicz, 2012, s. 194-197] w celu

¹ Wskaźnik ten został utworzony w wyniku zestawienia pięciu danych: PKB *per capita* w USD w cenach stałych z 2005 r., stopa bezrobocia, kapitalizacja spółek giełdowych wyrażona w USD w cenach bieżących, wartość eksportu towarów i usług wyrażona w USD w cenach stałych z 2005 r. oraz wartość napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych netto wyrażona w USD w cenach bieżących.

spełnienia kryteriów konwergencji „[...] nie tylko przyniosły stabilność finansom publicznym, lecz także stworzyły silne podstawy trwałej konsolidacji i ożywienia gospodarczego” [Miklaszewicz, 2012, s. 196]. Lata 1997-2007 w Hiszpanii nazywane są „złotą dekadą” [Golańska-Płuciennik, 2014, s. 144]. Niemal trzykrotny wzrost zadłużenia publicznego w Hiszpanii po roku 2007 był następstwem m.in. działań ratunkowych sektora prywatnego, zwłaszcza finansowego, i przejęcia długu prywatnego przez sektor publiczny [Gruszecki, 2012, s. 75; Owsiak, 2011, s. 74]. Dotyczyło to przede wszystkim kas oszczędnościowych, funkcjonowania których nie dotyczyły normy tak rygorystyczne, jak banków [Szudy, 2012, s. 371-372].

Tabela 1. Wybrane dane/wskaźniki gospodarcze Hiszpanii w latach 2007-2014

Wskaźnik	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Dług publiczny (% PKB)	35,5	39,4	52,7	60,1	69,5	85,4	93,7	99,3
Deficyt/nadwyżka sektora finansów publicznych (% PKB)	2,0	-4,4	-11,0	-9,4	-9,5	-10,4	-6,9	-5,9
Wzrost gospodarczy (w %, w stosunku do roku poprzedniego)	3,8	1,1	-3,6	0,0	-1,0	-2,6	-1,7	1,4
PKB <i>per capita</i> według parytetu siły nabywczej (UE = 100)	103	102	101	98	95	94	94	93
Stopa bezrobocia (w %, w grudniu każdego roku)	8,2	11,3	17,9	19,9	21,4	24,8	26,1	24,5
Indeks Gini'ego (wyrażający rozpiętość dochodów)	31,9	31,9	32,9	33,5	34,0	34,2	33,7	34,7

Źródło: Na podstawie danych Eurostatu [www 1; www 2; www 3; www 4; www 5; www 6].

Wzrost zadłużenia publicznego jest konsekwencją przede wszystkim chronicznego deficytu sektora finansów publicznych. Gwałtowne pogorszenie się koniunktury gospodarczej po roku 2008 spowodowało w Hiszpanii zmianę sytuacji w tym zakresie – o ile w 2007 r. odnotowano 2% nadwyżkę w relacji do PKB tego państwa, o tyle od 2008 r. corocznie mamy do czynienia z bardzo wysokimi deficytami (tab. 1). W związku z tym, w 2009 r. Rada UE stwierdziła po raz pierwszy w odniesieniu do Hiszpanii wystąpienie nadmiernego deficytu (tab. 2). Od roku 2013 deficyt sektora finansów publicznych w Hiszpanii spada i zgodnie z aktualnymi zobowiązaniami tego państwa poniżej poziomu 3% PKB powinien być zredukowany w roku 2016.

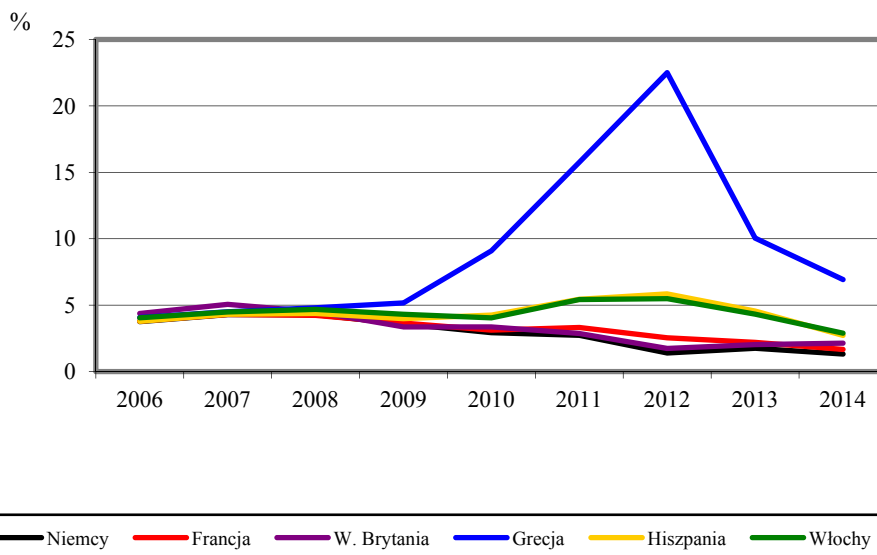
Tabela 2. Procedura nadmiernego deficytu w odniesieniu do Hiszpanii

Data	Najistotniejsze fakty w ramach procedury nadmiernego deficytu
18.02.2009	Raport KE dotyczący sytuacji budżetowej
24.03.2009	Opinia KE o wystąpieniu nadmiernego deficytu
24.03.2009	Zalecenie KE skierowane do Rady podjęcia decyzji o wystąpieniu nadmiernego deficytu
27.04.2009	Decyzja Rady o wystąpieniu nadmiernego deficytu
2.12.2009	Zalecenie Rady skierowane do Hiszpanii, aby władze tego państwa zredukowały nadmierny deficyt budżetowy do roku 2014
10.07.2012	Ponowne zalecenie Rady skierowane do Hiszpanii, aby władze tego państwa zredukowały nadmierny deficyt budżetowy do roku 2014
21.06.2013	Zalecenie Rady skierowane do Hiszpanii, aby władze tego państwa zredukowały nadmierny deficyt budżetowy do roku 2016
1.10.2013	Przedstawienie przez Hiszpanię Programu Partnerstwa Gospodarczego oraz Raportu z działań w zakresie polityki gospodarczej
	Aktualny termin redukcji nadmiernego deficytu – rok 2016

Źródło: Na podstawie: [www 7].

Jak wskazuje się w przywołanej literaturze przedmiotu, jedną z przyczyn wystąpienia kryzysu w USA była polityka pieniężna banku centralnego tego państwa i utrzymywanie przez zbyt długi czas zbyt niskich stóp procentowych. Dla kilku państw UE, w tym także dla Hiszpanii, bardzo duże znaczenie miała podobna okoliczność. Po wprowadzeniu euro, w państwach Unii Gospodarczej i Walutowej (UGiW) doszło do ujednoczenia stóp procentowych – zarówno nominalnych, jak i realnych [Pietrucha, 2014, s. 16] – i do bardzo daleko idącego zbliżenia rentowności papierów dłużnych emitowanych przez rządy państw strefy euro (w tym kontekście na temat wad w funkcjonowaniu wspólnego rynku UE i postulowanych reform UGiW zob. np. tzw. Raport pięciu przewodniczących) [Junker, 2015]. Jak pokazały dalsze wydarzenia, rynki finansowe zbyt słabo różnicowały poszczególne państwa unii walutowej ze względu na stan ich finansów publicznych, a różnice w rentowności ich papierów dłużnych były mniejsze, niż wynikałoby to z ich rzeczywistej sytuacji gospodarczej. Członkostwu w strefie euro przypisywano zbyt duże znaczenie dla wiarygodności i wypłacalności niektórych państw, natomiast takie wskaźniki jak poziom zadłużenia publicznego czy prywatnego, sytuacja sektora finansów publicznych, tempo wzrostu gospodarczego czy też konkurencyjność gospodarki miały relatywnie mniejszy wpływ. W rezultacie, różnice w poziomie rentowności papierów dłużnych emitowanych przez poszczególne państwa strefy euro były stosunkowo nieduże (rys 1). Jednym ze skutków takiego stanu rzeczy było to, że m.in. dla takich państw jak Grecja, Hiszpania, Włochy czy Portugalia, zadłużanie się stało

się relatywnie tańsze niż przed uruchomieniem unii walutowej. Co więcej, wyższa inflacja w tzw. krajach peryferyjnych strefy euro (do których zaliczana jest m.in. Hiszpania) w stosunku do pozostałych państw unii walutowej UE powodowała, że realne stopy procentowe były niższe [Pietrucha, 2014, s. 16].

Rys. 1. Oprocentowanie długoterminowych rządowych papierów dłużnych (jak w kryterium określonym w Traktacie z Maastricht; wartości średnie dla danego roku) w wybranych państwach UE w latach 2006-2014

Źródło: Na podstawie danych Eurostatu [www 8].

Od lat 2008-2009 sytuacja zmieniła się bardzo wyraźnie, a podmioty działające na rynkach finansowych uświadomiły sobie istnienie różnic pomiędzy państwami strefy euro pod względem ryzyka niewypłacalności oraz fakt, że w UGiW nie ma wbudowanego mechanizmu gwarantującego to, że pożyczone przez państwa unii walutowej pieniądze zostaną zwrócone w ustalonym terminie. Wybuch kryzysu spowodował, że poszczególne państwa zaczęły być traktowane inaczej, z bardziej szczegółowym uwzględnieniem różnic w ich sytuacji gospodarczej. Jak widać na rys. 1, sytuacja Hiszpanii pod tym względem była (i jest) o wiele lepsza niż Grecji, ale zmiana, jaka nastąpiła po wybuchu kryzysu, w porównaniu do okresu wcześniejszego, jest wyraźna.

Pogorszenie się sytuacji finansów publicznych Hiszpanii znalazło swoje bardzo wyraźne odzwierciedlenie w ratingach tego państwa przygotowywanych przez trzy wyspecjalizowane agencje ratingowe (tab. 3).

Tabela 3. Długoterminowe ratingi Hiszpanii wystawiane przez agencje ratingowe Moody's, Standard&Poor's oraz Fitch Ratings w latach 1999-2015 (wybrane daty, waluta zagraniczna)

Moody's	2001-12-13 Aaa	2010-09-30 Aa1	2011-03-10 Aa2	2011-10-18 A1	2012-02-13 A3	2012-06-13 Baa3	2014-02-21 Baa2
S&P	2010-04-28 AA	2011-10-13 AA-	2012-01-13 A	2012-04-26 BBB+	2012-10-10 BBB-	2014-05-23 BBB	2015-10-02 BBB+
Fitch	2003-12-10 AAA	2010-05-28 AA+	2011-10-07 AA-	2012-01-27 A	2012-06-07 BBB	2014-04-25 BBB+	–

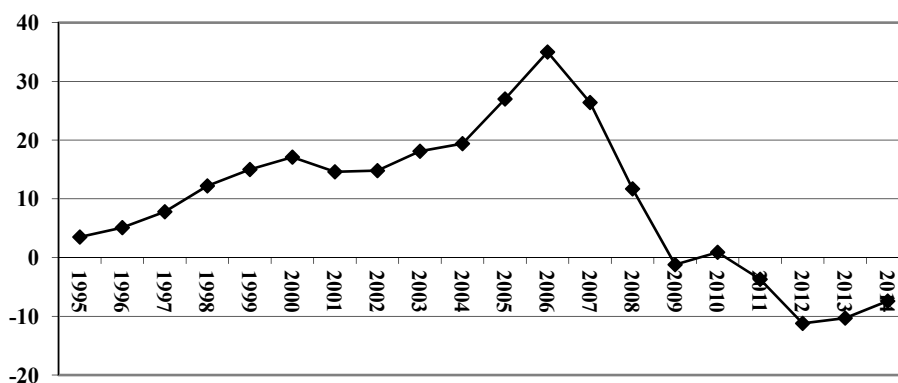
Źródło: Na podstawie [www 9].

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że między stanem finansów publicznych, oprocentowaniem rządowych papierów dłużnych i ocenami agencji ratingowych prawie zawsze występuje korelacja. Tzn. wzrost deficytu i pogorszenie się stanu finansów publicznych wywołuje wzrost potrzeb pożyczkowych i wzrost kosztów zaciągania pożyczek, co jeszcze bardziej pogłębia problemy finansów publicznych i powoduje z kolei obniżanie ratingów, co dla pożyczkodawców jest powodem, aby w związku z wyższym ryzykiem domagać się wyższych odsetek itd. Jak wynika z danych zawartych w tab. 3 oraz pokazanych na rys. 1, w przypadku Hiszpanii związek ten był wyraźny – obniżeniu ratingów tego państwa w latach 2010-2012 towarzyszył wzrost oprocentowania długoterminowych rządowych papierów dłużnych w tym samym okresie.

Obok zadłużenia publicznego, innym wskaźnikiem wpływającym na obraz sytuacji gospodarczej państwa – a w odniesieniu do przyczyn wystąpienia kryzysu w Hiszpanii bardzo istotnym – jest zadłużenie podmiotów prywatnych. Postępujący proces integracji gospodarczej w ramach Wspólnot Europejskich, a później UE i budowa wspólnego rynku, oznaczająca m.in. swobodę przepływu kapitału oraz unia walutowa spowodowały m.in. łatwiejszy dostęp do finansowania na rynku międzynarodowym. Dla Hiszpanii oznaczało to m.in. znaczny napływ kapitału zagranicznego, głównie w postaci pożyczek międzybankowych. Banki w tych państwach uzyskały dostęp do kapitału, czego efektem było uniezależnienie wartości udzielanych kredytów od zgromadzonych depozytów i wzrost podaży kredytu [Pietrucha, 2014, s. 16-17].

Dane pokazujące podaż kredytu netto w sektorze prywatnym w Hiszpanii w latach 1995-2014 (w % PKB) pokazano na rys. 2. Rezultatem wzrostu zadłużenia prywatnego był przede wszystkim rozrost sektora budownictwa i powstanie tzw. banki spekulacyjnej na rynku nieruchomości – w Hiszpanii przed kryzysem 2008 miała miejsce największa po USA działalność spekulacyjna na rynku nieruchomości [Owsiak, 2011, s. 74]. Łatwiejszy dostęp do kredytu i jego niższa

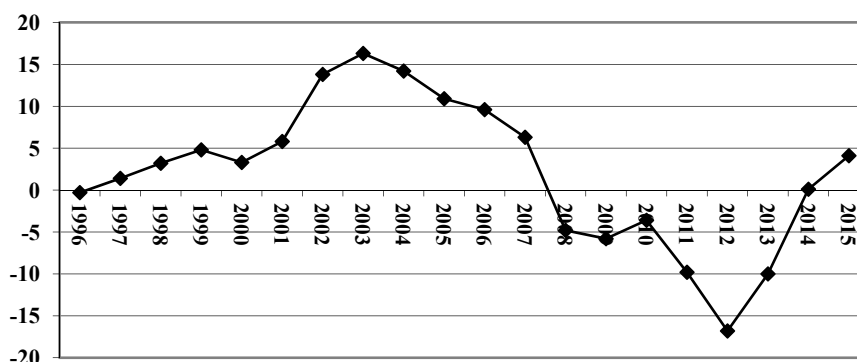
cena spowodowały wzrost popytu na nieruchomości, co pociągnęło za sobą wzrost cen na tym rynku, co z kolei skutkowało dalszym wzrostem podaży kredytu [Pietrucha, 2014, s. 19]. Sektor budownictwa i nieruchomości był głównym czynnikiem napędzającym wzrost gospodarczy w Hiszpanii przed rokiem 2007. Wpływ na taki stan rzeczy miał m.in. wspomniany już spadek kosztów kredytu, będący konsekwencją wejścia do strefy euro, wzrost popytu na nieruchomości spowodowane procesami demograficznymi (zapotrzebowanie na nieruchomości pokolenia wyżu demograficznego, imigracja do Hiszpanii oraz popyt obywateli innych państw UE, szczególnie z północy Europy i Wielkiej Brytanii) i liberalizacja prawa dotyczącego ziemi budowlanej (2003 r.), co oznaczało wzrost dostępności ziemi pod zabudowę [Golańska-Płuciennik, 2014, s. 145-146]. Efektem wzrostu popytu na nieruchomości był oczywiście wzrost ich podaży oraz cen – w latach 1997-2007 ceny domów rosły średnio 11,4% rocznie, co dało skumulowany wzrost cen w wysokości 232% [Cuerpo, Pontuch, 2013, s. 1; Golańska-Płuciennik, 2014, s. 149]. Zmiany cen domów w Hiszpanii w latach 1995-2015 pokazano na rys. 3.

Rys. 2. Podaż kredytu netto w sektorze prywatnym (sektor przedsiębiorstw niefinansowych, gospodarstwa domowe, instytucje niekomercyjne) w Hiszpanii w latach 1995-2014 (w % PKB)

Źródło: Na podstawie danych Eurostatu [www 10].

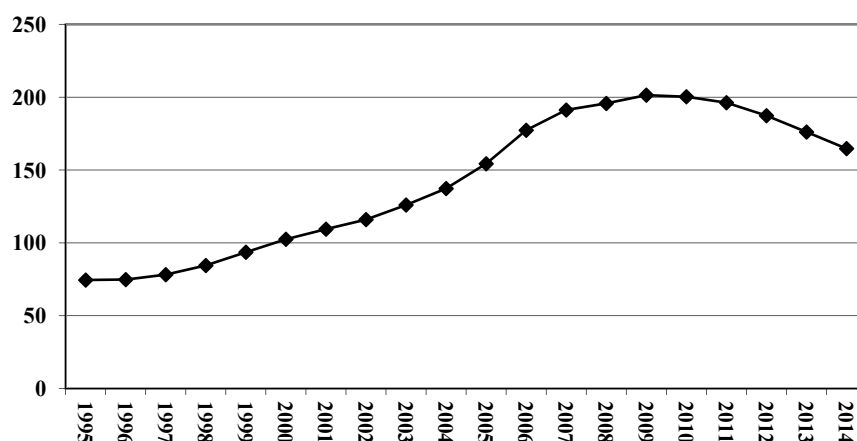
Akcja kredytowa hiszpańskich banków była w dużym stopniu finansowana kapitałem zewnętrznym – gdy skutki kryzysu w USA zaczęły być odczuwalne w sektorze bankowym w Europie, redukcja finansowania zewnętrznego dla hiszpańskich banków spowodowała spowolnienie akcji kredytowej i wzrost oprocentowania kredytów hipotecyjnych. To z kolei spowodowało spadek popytu na te kredyty i spadek popytu na nieruchomości, a w konsekwencji spadek aktywności sektora budowlanego. Efektem były także problemy sektora bankowego [Golańska-Płuciennik, 2014, s. 150-152].

Rys. 3. Realne zmiany cen domów w Hiszpanii w latach 1996-2015 (w %, w porównaniu do roku poprzedniego)

Źródło: Na podstawie: [OECD, 2016].

Konsekwencją zmian podaży kredytu netto w sektorze prywatnym są zmiany poziomu jego całkowitego zadłużenia w relacji do PKB (rys. 4).

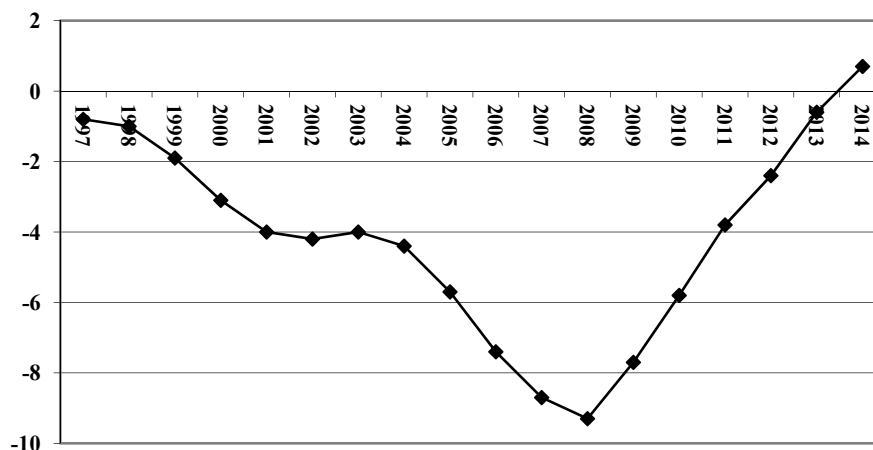
Rys. 4. Poziom długu prywatnego (sektor przedsiębiorstw niefinansowych, gospodarstwa domowe, instytucje niekomercyjne) w Hiszpanii w latach 1995-2014 (w % PKB)

Źródło: Na podstawie danych Eurostatu [www 11].

Gospodarka Hiszpanii już od lat 80. XX w. charakteryzowała się m.in. ujemnym saldem na rachunku obrotów bieżących. Po uruchomieniu unii walutowej deficyt ten wzrósł. Przyczynami takiej sytuacji był wzrost popytu krajowego (czego efektem był wspomniany wzrost zadłużenia publicznego i prywatnego), a także wzrost kosztów pracy – płace wzrastały szybciej niż wydajność pracy. Konsekwencją była aprecjacja realnego kursu walutowego [Pietrucha,

2014, s. 21-23] i pogorszenie konkurencyjności eksportu tego państwa [Baldwin, Wyplosz, 2015, s. 491; Gruszecki, 2012, s. 285]. Jednocześnie członkostwo państwa w unii walutowej powoduje m.in., że nie ma możliwości oddziaływania na gospodarkę za pomocą polityki kursu walutowego i np. poprawy konkurencyjności eksportu danego państwa przez dewaluację/deprecjację jego waluty.

Rys. 5. Saldo rachunku obrotów bieżących Hiszpanii w latach 1997-2014 (w % PKB)

Źródło: Na podstawie danych Eurostatu [www 12].

Zmianę salda obrotów bieżących Hiszpanii w latach 1997-2014 (jako % PKB) pokazano na rys. 5. Do wybuchu kryzysu deficyt ten pogłębiał się, by po roku 2008 zacząć spadać aż do nadwyżki w 2014 r. Zdaniem np. K. Łaskiego i J. Osiatyńskiego to właśnie tolerowanie trwałych nadwyżek w handlu zagranicznym czy też na rachunku obrotów bieżących w jednych państwach należących do strefy euro kosztem innych było jedną z trzech głównych przyczyn (obok charakterystycznego dla konstrukcji UGiW rozdzielenia polityk monetarnej i fiskalnej oraz rygorystycznego dążenia do zachowania równowagi budżetowej) kryzysu w strefie euro [Łaski, Osiatyński, 2013].

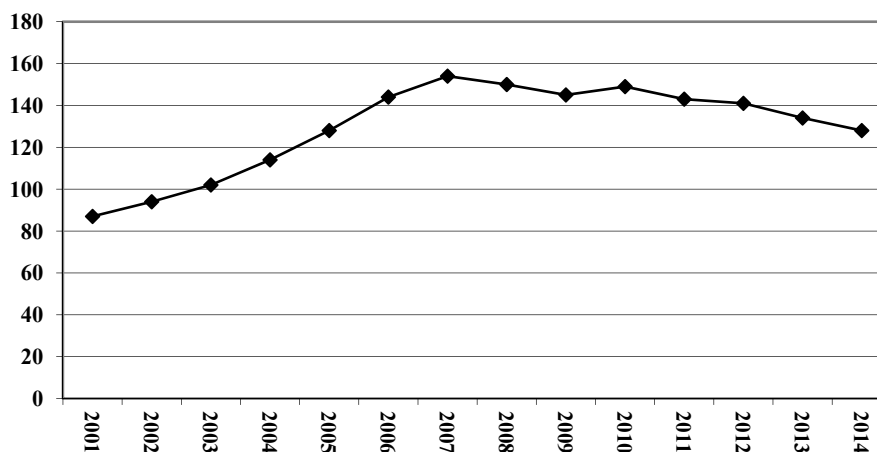
Wyraźne pogorszenie się wskaźników makroekonomicznych nie mogło pozostać bez wpływu na sytuację gospodarstw domowych i jednostek. Jak widać z danych w tab. 1, przejawem kryzysu w Hiszpanii był m.in. bardzo duży wzrost stopy bezrobocia do poziomu ok. $\frac{1}{4}$ ogółu siły roboczej, relatywny, w porównaniu do średniej UE, spadek poziomu PKB na głowę mieszkańca z uwzględnieniem różnic w sile nabywczej oraz pewien wzrost poziomu nierówności dochodów wyrażanej indeksem Giniego. Pogorszenie się sytuacji materialnej gospodarstw domowych w Hiszpanii widoczne jest także biorąc pod uwagę średni poziom płac oraz zmiany dochodu w kolejnych latach (tab. 4).

Tabela 4. Wysokość płac i zmiana poziomu rozporządzalnych dochodów gospodarstw domowych w Hiszpanii w latach 2001-2014

Wskaźnik	Średnia płaca (rocznie, USD)	Dochód gosp. dom. (netto, zmiana r/r w %)
Rok		
2001	34 762	3,25
2002	34 979	3,41
2003	34 898	3,95
2004	34 483	2,97
2005	34 681	2,90
2006	34 585	2,09
2007	35 040	1,22
2008	36 363	2,44
2009	38 644	3,43
2010	37 712	-2,87
2011	36 977	-1,25
2012	35 994	-5,21
2013	36 174	-1,78
2014	36 013	0,62

Źródło: Na podstawie danych OECD [www 13; www 14].

Innym istotnym wskaźnikiem, przyczyniającym się do pokazania zmian w sytuacji materialnej mieszkańców danego państwa, jest zadłużenie gospodarstw domowych. Stosowne dane dotyczące Hiszpanii pokazujące zadłużenie w relacji do dochodów w okresie 2001-2014 pokazano na rys. 6. Ponownie od roku 2008 widać wyraźną zmianę.

Rys. 6. Zadłużenie gospodarstw domowych w Hiszpanii w latach 2001-2014 (w % rozporządzalnego dochodu)

Źródło: Na podstawie danych OECD [www 15].

Syntetyczną oceną zmian zachodzących nie tylko w samej gospodarce, ale także w całym jej politycznym i społecznym otoczeniu, są przygotowywane i publikowane przez różne organizacje rankingi konkurencyjności gospodarczej. Chyba żaden z nich nie może zostać uznany za taki, który samodzielnie w pełni obrazuje tę kwestię. Wydaje się jednak, że biorąc pod uwagę np. to, iż przygotowywane są one według różnych metodologii oraz że uwzględnia się w nich od kilkudziesięciu do kilkuset różnych czynników, potraktowanie ich w sposób komplementarny daje pewien obraz procesów zachodzących w gospodarce danego państwa. Zmiany pozycji Hiszpanii pod tym względem w rankingach czterech organizacji po wybuchu kryzysu pokazano w tab. 5.

Tabela 5. Pozycja Hiszpanii w świecie w rankingach dotyczących konkurencyjności gospodarczej w latach 2007-2015/2016

Organizacja	Rok / pozycja w rankingu / liczba punktów							
	2008/2009		2011/2012		2013/2014		2015/2016	
World Economic Forum	miejsce (na 134 państwa)	liczba punktów (1-7)	miejsce (na 142 państwa)	liczba punktów (1-7)	miejsce (na 148 państwa)	liczba punktów (1-7)	miejsce (na 140 państwa)	liczba punktów (1-7)
	29	4,72	36	4,54	35	4,57	33	4,59
	2008		2010		2012		2014	
International Institute for Management Development	miejsce (na 55 państw)	liczba punktów	miejsce (na 58 państw)	liczba punktów	miejsce (na 59 państw)	liczba punktów	miejsce (na 60 państw)	liczba punktów
	33	57,515	36	58,752	39	61,12	39	57,913
	2008		2010		2012		2014	
The Heritage Foundation (indeks wolności gospodarczej)	miejsce w świecie	liczba punktów	miejsce w świecie	liczba punktów	miejsce w świecie	liczba punktów	miejsce w świecie	liczba punktów
	31	69,7	36	69,6	36	69,1	49	67,2
	2008		2010		2012		2014	
Doing Business (łatwość prowadzenia działalności gospodarczej)	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	38	51	48	45	44	44	52	33

Źródło: Na podstawie: [The Global Competitiveness Report, 2008-2009; 2011-2012; 2013-2014; 2015-2016; IMD World Competitiveness Yearbook, 2008; 2010; 2012; 2014; Doing Business, 2008; 2010; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015; Index of Economic Freedom, 2008;2010; 2012; 2014].

Ogólnie konkurencyjność gospodarcza Hiszpanii oceniana jest obecnie trochę gorzej w porównaniu do okresu przed początkiem kryzysu. W przypadku rankingów World Economic Forum i The Heritage Foundation Hiszpania w latach 2014-2016 była oceniana gorzej zarówno w porównaniu do innych państw (spadki z odpowiednio 29 na 33 i z 31 na 49 miejsce), jak i w ujęciu bezwzględ-

nym (niższa liczba punktów). W rankingu International Institute for Management Development w porównaniu do innych państw Hiszpania w 2014 r. także została oceniona gorzej (39 miejsce) niż w roku 2008 (33 miejsce), ale uzyskała minimalnie wyższą ocenę punktową. Pewne pozytywne zmiany (po bardzo wyraźnym pogorszeniu w roku 2008) widoczne są tylko pod względem łatwości prowadzenia działalności gospodarczej w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw (Doing Business), co chyba może być związane z wprowadzonymi w związku z kryzysem reformami.

Tym, co zawsze w pewnym stopniu powoduje, że oficjalne dane nie w pełni oddają stan rzeczy dotyczący np. bezrobocia, zróżnicowania dochodów, poziomu życia, jest zjawisko tzw. szarej strefy w gospodarce. Jej skala z oczywistych powodów jest bardzo trudna czy wręcz niemożliwa do precyzyjnego zbadania i pomiaru; wydaje się jednak, że warto zdawać sobie sprawę przynajmniej z rzędu wielkości tego zjawiska. Według prowadzącego od kilkunastu lat stosowne badania F. Schneidera z Uniwersytetu w Linzu „szara strefa” w Hiszpanii w 2008 r. była równa 18,4% PKB, a w 2014 r. – 18,5% PKB. Dla porównania, średnia w UE to, odpowiednio, 19,6% PKB i 18,6% PKB [Schneider, 2015, s. 6-7].

Warto jeszcze wspomnieć o danych dotyczących poziomu korupcji w sektorze publicznym przygotowywanych przez Transparency International. Zgodnie z nimi, w 2008 r. Hiszpania zajmowała 28 miejsce w świecie i od tego czasu poziom postrzegania korupcji w tym państwie wzrósł – w 2014 r. znajdowała się na miejscu 37 [Transparency International, 2008; 2014].

2. Hiszpania w walce z gospodarczymi skutkami kryzysu

W związku ze swoimi problemami gospodarczymi Hiszpania, obok Irlandii, Grecji, Łotwy, Węgier, Portugalii, Rumunii i Cypru, była zmuszona zwrócić się o pomoc finansową do UE. Program pomocy przeznaczony był na dokapitalizowanie instytucji finansowych (przede wszystkim banków) i w związku z tym reformy zalecone przez UE jako warunek otrzymania pomocy dotyczyły przede wszystkim właśnie sektora finansowego. Inne reformy gospodarcze podjęte przez władze Hiszpanii nie stanowiły już warunku uzyskania pomocy, ale wynikały z regulacji prawnych dotyczących wszystkich państw strefy euro i UE oraz decyzji władz Hiszpanii.

Z przyznanych 100 mld euro maksymalnej pomocy, przewidzianej na lata 2012-2014 i polegającej na pożyczkach bilateralnych państw UE, Hiszpania wykorzystała tylko około 41,4 mld euro, z czego około 38,9 mld na dokapitalizo-

wanie banków, a około 2,5 mld euro na działalność specjalnej spółki, która przejęła aktywa określone mianem „problematicznych” od banków objętych pomocą (The Management Company for Asset Arising from the Banking Sector Reorganisation; Sareb) [www 16].

Zgodnie z dokumentem towarzyszącym porozumieniu o udzieleniu Hiszpanii pomocy, główne cele reform instytucji finansowych były następujące: identyfikacja banków wymagających pomocy, dokapitalizowanie ich i restrukturyzacja oraz wydzielenie aktywów banków, które otrzymały pomoc publiczną i ich przekazanie do stworzonej spółki Sareb [Memorandum of Understanding, 2012, s. 3]. Przywoływany dokument zawiera także m.in. szczegółowy plan działań (wraz z ich terminami), pozwalających osiągnąć ww. cele oraz kontroli ich realizacji ze strony instytucji UE. Ocena Komisji Europejskiej z 2014 r. realizacji programu pomocy była pozytywna, a cele zawarte w Memorandum of Understanding uznano za osiągnięte. Udało się ustabilizować sektor bankowy w Hiszpanii i przywrócono do niego zaufanie (nastąpił wzrost depozytów, cen akcji na giełdzie, ponowny napływ kapitału z zagranicy, spadły stopy procentowe). Płynność banków została oceniona jako „komfortowa” dzięki dokapitalizowaniu niektórych z tych banków, transferowi aktywów do Sareb i zysków za rok 2013 [Financial Assistance, 2014, s. 6-8]. Wprowadzone reformy dotyczyły przede wszystkim dokapitalizowania i restrukturyzacji banków, wzmocnienia przejrzystości ich funkcjonowania, lepszej regulacji funkcjonowania sektora finansowego i nadzoru nad nim [Financial Assistance, 2014, s. 21-24]. W ramach realizacji programu wprowadzono także m.in. zmiany w ustawie o opodatkowaniu aktywów finansowych [Financial Assistance, 2014, s. 16].

Najnowsze dane makroekonomiczne zdaniem KE były zachęcające i dawały nadzieję na powrót gospodarki Hiszpanii do równowagi. Z drugiej strony KE zwróciła uwagę, że reformy sektora finansowego powinny być kontynuowane także po zakończeniu programu pomocy. Hiszpania powinna była także kontynuować „konsolidację fiskalną” oraz reformy strukturalne tak, aby zredukować deficyt sektora finansów publicznych i dług publiczny [Financial Assistance, 2014, s. 6-8].

Najważniejsze fakty dotyczące programu pomocy dla Hiszpanii przedstawiono w tab. 6.

Oprócz reform będących konsekwencją wywiązywania się ze zobowiązań związanych z otrzymaniem i realizacją programu pomocy i dotyczących sektora finansowego, Hiszpania od 2010 r. wprowadza także reformy w bardzo wielu innych działach gospodarki i sferach życia społecznego. Są one następstwem po-

stanowień prawa UE i wiążących rekomendacji instytucji UE (przede wszystkim KE) oraz decyzji i działań władz Hiszpanii. Reformy te mają, ogólnie rzecz ujmując, trzy główne cele: poprawa sytuacji budżetu centralnego Hiszpanii i konsolidacja fiskalna, poprawa konkurencyjności gospodarki Hiszpanii oraz stabilność finansowa i dokapitalizowanie banków [Xifré, 2014, s. 5] i sytuują się w sześciu sferach: wzrost gospodarczy i konkurencyjność, konkurencja i regulacja (oddziaływanie państwa na gospodarkę), rynek pracy, system finansowy, polityka fiskalna i administracja publiczna oraz zabezpieczenie społeczne [Burguete, 2014].

Tabela 6. Najważniejsze wydarzenia z lat 2012-2015 w ramach programu pomocy zewnętrznej otrzymanej przez Hiszpanię

Data	Wydarzenie
2012.06.25	Hiszpania oficjalnie zwraca się o pomoc dla instytucji finansowych działających w tym państwie
2012.07.10	Eurogrupa wyraża zgodę na program pomocy finansowej dla Hiszpanii
2012.07.20	Porozumienie o pomocy finansowej dla Hiszpanii na dokapitalizowanie instytucji finansowych w maksymalnej wysokości 100 mld euro
2012.11.28	Komisja Europejska zaakceptowała pomoc publiczną Hiszpanii dla banków: BFA/Bankia, NCG Banco, Catalunya Banc i Banco de Valencia
2012.12.20	Komisja Europejska zaakceptowała pomoc publiczną Hiszpanii dla banków: Liberbank, Caja3, Banco Mare Nostrum and Banco CEISS
2012-2013	Pięć kontroli (dokonywanych przez KE i EBC) realizacji przez Hiszpanię programu pomocy instytucjom finansowym
2014-2015	Cztery misje KE i EBC w ramach nadzoru nad państwem korzystającym z pomocy finansowej

Źródło: Na podstawie: [www 16].

W zakresie systemu podatkowego, w roku 2011 wprowadzono dwie dodatkowe stawki PIT dla osób o dochodach powyżej 120 tys. euro (44%) i 175 tys. (45%). Od 2012 wzrosła podstawowa stawka VAT (z 18% do 21%) i obniżona (z 8% do 10%), a niektóre rodzaje towarów i usług wcześniej objętych stawką obniżoną zostały opodatkowane stawką podstawową. W tym samym roku wprowadzono także różne szczegółowe zmiany dotyczące podatku CIT tak, aby wzrosła jego efektywność. Podniesiono akcyzę na paliwo do silników diesla do użytku profesjonalnego i akcyzę na tytoń. W latach 2012 i 2013 dochody z kapitału były opodatkowane według trzech stawek: od 21% do 27% (w 2011 stawki były dwie – 19% i 21%) [Tax Reforms, 2012, s. 43]. W 2013 wprowadzono 20% podatek na wygrane na loteriach (od 2500 euro) [Tax Reforms, 2013, s. 37]. Podniesiono także wysokość podatku akcyzowego na alkohol (z wyjątkiem wina i piwa) i wyroby tytoniowe [Tax Reforms, 2014, s. 41].

Analiza i precyzyjna ocena następstw wprowadzonych zmian w systemie podatkowym wymaga upływu przynajmniej kilku lat i pogłębionych badań. Z jednej strony wzrost podatków teoretycznie powinien przynieść wyższe dochody do budżetu. Z drugiej jednak strony wyższe podatki oznaczają większą skłonności do ich unikania i mogą skutkować takimi zjawiskami, jak np. wzrost szarej strefy, wzrost kosztów zatrudnienia, odpływ kapitału za granicę czy pogorszenie konkurencyjności gospodarki.

Poza zmianami w systemie podatkowym, według danych rządu Hiszpanii [Balance of Government, 2015], w latach 2011-2015 przeprowadzono m.in. następujące reformy:

- wprowadzono regulacje prawne na poziomie prawa konstytucyjnego polegające na ustanowieniu mechanizmu gwarantującego kontrolowanie deficytu budżetowego oraz stworzono odpowiednią instytucję (Independent Fiscal Responsibility Authority);
- wprowadzono zmiany prawa mające na celu ograniczenie oszustw podatkowych i związanych z zatrudnieniem;
- zwiększono przejrzystość i zreformowano relacje finansowe pomiędzy rządem centralnym a władzami regionalnymi;
- zreformowano administrację publiczną (m.in. system płatności w sektorze publicznym, ograniczenie liczby instytucji publicznych – krajowych, regionalnych i lokalnych, promocja e-administracji, nowe ramy prawne funkcjonowania administracji) w celu osiągnięcia oszczędności finansowych;
- zmodyfikowano przepisy dotyczące opodatkowania (zmiany w podatkach od dochodów osobistych i płaconych przez przedsiębiorstwa);
- zmieniono akty prawne dotyczące bankructwa osób fizycznych i przedsiębiorstw oraz dotyczące ochrony posiadających kredyty hipoteczne;
- wprowadzono reformy mające na celu zwiększenie możliwości dostępu do finansowania dla małych i średnich przedsiębiorstw, osób samo zatrudnionych oraz hiszpańskich start-upów;
- wprowadzono reformy dotyczące rynku pracy i zatrudnienia mające zwiększyć ich elastyczność i mobilność pracowników oraz programy mające na celu promocję zatrudnienia, aktywizację zawodową i zdobywanie kwalifikacji zawodowych, wsparcie dla osób poszukujących pracy, długotrwale bezrobotnych, wsparcie w poszukiwaniu zatrudnienia dla różnych grup społecznych, regulacja pozwalające walczyć z nielegalnym zatrudnieniem itp.;
- wprowadzono regulacje stanowiące zachęty finansowe (np. ulgi podatkowe i w płatnościach składek na ubezpieczenie społeczne) dla pracodawców w celu zwiększenia zatrudnienia;

- wprowadzono reformy mające na celu ułatwienie w prowadzeniu działalności gospodarczej;
- zreformowano regulacje dotyczące świadczenia usług przez osoby wykonujące zawody regulowane (jak np. zawody prawnicze czy farmaceuty), polegające m.in. na zniesieniu ograniczeń dotyczących wynagrodzeń (z wyjątkiem notariuszy) oraz uelastycznieniu przepisów dotyczących reklamy tych usług [*Market Reforms...*, 2014, s. 29-30];
- w ramach reform strukturalnych mających na celu poprawę konkurencyjności gospodarki Hiszpanii wprowadzono reformy w sektorach energetycznym, ochrony środowiska, rynku nieruchomości, infrastruktury i transportu (m.in. inwestycje w rozbudowę infrastruktury transportowej), telekomunikacji, zwiększenia wsparcia dla nauki i działalności badawczo-rozwojowej, rolnictwa, przemysłu, usług, turystyki, edukacji;
- wprowadzono reformy w zakresie handlu detalicznego (dotyczące m.in. godzin otwarcia, minimalnej liczby dni wolnych, zezwoleń na otwarcie sklepu) [*Market Reforms...*, 2014, s. 29-30];
- zreformowano przepisy dotyczące procedury upadłości przedsiębiorstw (skrócenie czasu trwania procedury, redukcja kosztów jej przeprowadzenia) [*Market Reforms...*, 2014, s. 29-30];
- zreformowano system zabezpieczenia społecznego (opieka zdrowotna, renty i emerytury, walka z wykluczeniem społecznym);
- zreformowano system finansowania partii politycznych oraz wzmocniono kontrolę nad finansami partii politycznych;
- zreformowano kodeks karny w celu poprawy ułatwienia walki z oszustwami i korupcją.

Jak z powyższego wynika, kryzys gospodarczy i jego następstwa stały się okolicznościami, które spowodowały wprowadzenie głębokich reform w bardzo wielu sferach życia gospodarczego i społecznego. Być może przynajmniej niektóre z nich byłyby niemożliwe do wprowadzenia w warunkach innych niż właśnie tak poważny kryzys ze względów politycznych. Nie rozwijając w tym miejscu szerzej tego wątku, należy zauważyć, że kryzys gospodarczy, jego skutki oraz wprowadzone reformy bez wątpienia bardzo mocno wpłynęły także na funkcjonowanie w zmiany w hiszpańskim systemie partyjnym i politycznym.

Podsumowanie

1. Hiszpania to jedno z państw szczególnie mocno dotkniętych skutkami kryzysu gospodarczego. Jak się wydaje, główną przyczyną problemów Hiszpanii był nadmierny rozwój sektorów budownictwa i nieruchomości, wystąpienie silnej nierównowagi i w końcu pęknięcie swoistej „bańki spekulacyjnej” na tych rynkach. Bezpośrednio świadczą o tym zmiany popytu, podaży i cen w budownictwie i na rynku nieruchomości, a pośrednio także zmiany m.in. podaży kredytu netto w sektorze prywatnym, zadłużenia prywatnego, zadłużenia gospodarstw domowych czy salda bilansu obrotów bieżących w okresie kilku lat przed i po wybuchu kryzysu. Problemy gospodarcze w otoczeniu Hiszpanii były okolicznościami, które przyczyniły się do ujawnienia nierównowagi w ww. sektorach.
2. Następstwa kryzysu gospodarczego w Hiszpanii są widoczne bardzo wyraźnie. Przez kilka lat w Hiszpanii występowała recesja, niemal trzykrotnie wzrósł dług publiczny, od 2008 r. Hiszpania ma deficyt w sektorze finansów publicznych (czego konsekwencją było uznanie w 2009 r. przez Radę UE tego deficytu za nadmierny po raz pierwszy w odniesieniu do Hiszpanii), wzrosło oprocentowanie rządowych papierów dłużnych, agencje ratingowe obniżyły swoje oceny wiarygodności kredytowej, pogorszyły się także oceny konkurencyjności gospodarczej Hiszpanii. W wymiarze społecznym – od kilku lat stopa bezrobocia wynosi ok. 25%, spadł względny poziom zamożności społeczeństwa, spadły przeciętna płaca i dochody gospodarstw domowych, odnotowano także wzrost nierówności dochodów.
3. Aby ratować banki zaangażowane w sektorach budownictwa i nieruchomości i zagrożone upadłością, Hiszpania zwróciła się o pomoc z zewnątrz. W ramach programu pomocy (pożyczki bilateralne państw UE) przewidzianego na lata 2012-2014, maksymalna wartość pomocy wynosiła 100 mld euro. Z tej kwoty Hiszpania wykorzystwała tylko 41,4 mld euro. Warunkiem uzyskania pożyczki były reformy sektora bankowego i jak się wydaje, pomoc ta okazała się skuteczna, tzn. przyczyniła się do uzdrowienia sektora bankowego w Hiszpanii.
4. Oprócz reform w sektorze bankowym, wprowadzonych w związku z otrzymaną pomocą z zewnątrz, władze Hiszpanii podjęły także wiele reform w innych sferach gospodarki. Na pełną ocenę jest jeszcze za wcześnie, ale pewne pozytywne rezultaty tych reform są już zauważalne. W 2014 r. udało się osiągnąć wzrost gospodarczy i nadwyżkę na rachunku obrotów bieżących, spada deficyt sektora finansów publicznych oraz zadłużenie prywatne. Rentowność długoterminowych rządowych papierów dłużnych jest niższa niż przed kilku

laty, a agencje ratingowe podniosły oceny wiarygodności Hiszpanii. Pewna poprawa jest widoczna pod względem ocen konkurencyjności gospodarki Hiszpanii, co może być związane z wprowadzonymi reformami.

5. Oprócz uwarunkowań wewnętrznych, tzn. konsekwencji kryzysu gospodarczego, innym czynnikiem, który miał bardzo istotny wpływ na podjęcie głębokich reform gospodarczych w Hiszpanii, były daleko idące reformy UGiW oraz zarządzania gospodarczego wprowadzone na poziomie UE. Chodzi tutaj przede wszystkim o tzw. semestr europejski, tzw. sześciopak oraz dwupak, Traktat o stabilności, koordynacji i zarządzaniu w UGiW (tzw. pakt fiskalny) oraz utworzenie trzech funduszy pomocy finansowej państwom UE – tymczasowych Europejskiego Mechanizmu Stabilizacji Finansowej i Europejskiego Instrumentu Stabilności Finansowej oraz stałego Europejskiego Mechanizmu Stabilności [Kubin, 2014, s. 393-409].

Literatura

- Balance of Government. The Legislature of Recovery. Reforms and Results 2011-2015* (2015), http://www.thespanisheconomy.com/stfls/tse/ficheros/2014/201115_Balance_2011_2015.pdf (dostęp: 28.12.2015).
- Baldwin R., Wyplosz R. (2015), *The Economics of European Integration*, McGraw-Hill Education, Maidenhead.
- Burguete V. (2014), *Spain's Response to EC and OECD Economic Policy Recommendations*, „Spanish Reform Policy Brief” November, No. 1, <http://www.spanishreforms.com/documents/10180/73362/Policy+Brief+N.1+November+2014.+Burguete%2C%20V./602901e8-827d-4c5b-bf54-5d1478344c81> (dostęp: 28.12.2015).
- Cuerpo C., Pontuch P. (2013), *Spanish Housing Market: Adjustment and Implications*, „ECFIN Country Focus” December, Vol. 10, Iss. 8, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/country_focus/2013/pdf/cf_vol10_issue8_en.pdf (dostęp: 28.12.2015).
- Doing Business 2008, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015*, <http://www.doingbusiness.org> (dostęp: 11.11.2015).
- Dzikowska M., Gorynia M., Jankowska B. (2015), *Globalny kryzys gospodarczy – próba pomiaru efektów dla poszczególnych krajów*, „Ekonomista”, nr 6, s. 733-759.
- Financial Assistance Programme for Recapitalisation of Financial Institutions in Spain* (2014), Fifth Review – Winter 2014, „European Economy” January, Occasional Papers 170.
- Golańska-Pluciennik M. (2014), *Kryzys w Hiszpanii* [w:] J. Rymarczyk, M. Wróblewski, D. Brzęczek-Nester (red.), *Kryzys i perspektywy strefy euro*, Arboretum, Wrocław.
- Goodhart Ch. (2009), *The Financial Crisis and the Future of the Financial System*, „Zeszyty BRE Bank-CASE” 2009, No. 100.

- Gorzela G., Goh Ch.-Ch. (2010), *Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*, Scholar, Warszawa.
- Gruszecki T. (2012), *Świat na długu*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin.
- Index of Economic Freedom* (2008), http://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2008/Index2008_ExecutiveSummary.pdf (dostęp: 11.11.2015).
- Index of Economic Freedom* (2010), http://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2010/Index2010_ExecutiveHighlights.pdf (dostęp: 11.11.2015).
- Index of Economic Freedom* (2012), https://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2012/Executive-Highlights.pdf (dostęp: 11.11.2015).
- Index of Economic Freedom* (2014), <http://www.heritage.org/index/pdf/2014/book/executivehighlights.pdf> (dostęp: 11.11.2015).
- IMD World Competitiveness Yearbook 2008, 2010, 2012, 2014*, International Institute for Management Development, <http://www.imd.org> (dostęp: 11.11.2015).
- Junker J.-C. in cooperation with Tusk D., Dijsselbloem J., Draghi M., Schulz M. (2015), *Completing Europe's Economic and Monetary Union*, <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/emu-report-2015/> (dostęp: 3.09.2016).
- Kołodko G. (2010), *Neoliberalizm i światowy kryzys gospodarczy*, „Ekonomista”, nr 1.
- Krugman P. (2009), *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, W.W. Norton & Company, New York – London.
- Kubin T. (2014), *Legitymizacja systemu instytucjonalnego Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Łaski K., Osiatyński J. (2013), *Konsolidacja finansów publicznych a kryzys strefy euro*, „Ekonomista”, nr 1.
- Market Reforms at Work: In Italy, Spain, Portugal and Greece* (2014), „European Economy”, No. 5.
- Memorandum of Understanding on Financial-Sector Policy Conditionality*, 20 July 2012, http://ec.europa.eu/economy_finance/eu_borrower/mou/2012-07-20-spain-mou_en.pdf (dostęp: 10.01.2016).
- Miklaszewicz S. (2012), *Deficyt budżetowy w krajach strefy euro*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa.
- Nawrot W. (2009), *Globalny kryzys finansowy XXI wieku. Przyczyny, przebieg, skutki, prognozy*, CeDeWu, Warszawa.
- OECD (2016), *OECD Economic Outlook*, Vol. 2016, Iss. 1, No. 99, Paris.
- Owsiak S. (2011), *Wpływ kryzysu finansowego na wydatki publiczne* [w:] A. Alińska, B. Pietrzak (red.), *Finanse publiczne a kryzys ekonomiczny*, CeDeWu, Warszawa.
- Pietrucha J. (2014), *Kryzys w strefie euro jako tło zmian w zarządzaniu gospodarczym* [w:] J. Pietrucha, J. Żabińska (red.), *Zarządzanie gospodarcze w strefie euro*, Difin, Warszawa.
- Roubini N., Mihm S. (2011), *Ekonomia kryzysu*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Rosati D. (2009), *Przyczyny i mechanizm kryzysu finansowego w USA*, „Ekonomista”, nr 3.

- Schneider F. (2015), *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments*, <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf> (dostęp: 9.11.2015).
- Szudy M. (2012), *Polityka fiskalna Hiszpanii w warunkach kryzysu ekonomicznego 2008+ [w:] J. Sokołowski, M. Sosnowski, A. Żabiński (red.), Finanse publiczne. Prace naukowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Szymański W. (2009), *Kryzys globalny. Pierwsze przybliżenie*, Difin, Warszawa.
- Tax Reforms in EU Member States* (2012), „European Economy”, No. 6
- Tax Reforms in EU Member States* (2013), „European Economy”, No. 5.
- Tax Reforms in EU Member States* (2014), „European Economy”, No. 6.
- Taylor J. (2010), *Zrozumieć kryzys finansowy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- The Global Competitiveness Report 2008-2009, 2011-2012, 2013-2014, 2015-2016*, [http://www.weforum.org/reports?filter\[type\]=Competitiveness](http://www.weforum.org/reports?filter[type]=Competitiveness) (dostęp: 11.11.2015).
- Transparency International (2008), *Corruption Perception Index 2008*, http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2008 (dostęp: 9.11.2015).
- Transparency International (2014), *Corruption Perception Index 2014*, <http://www.transparency.org/cpi2014/results> (dostęp: 9.11.2015).
- Wojtyna A. (2011), *Kryzys finansowy i jego skutki dla krajów na średnim poziomie rozwoju*, PWE, Warszawa.
- Xifré R. (2014), *Four Years of Economic Policy Reforms in Spain: An Analysis of Results from an EU Perspective*, „Spanish Economic and Financial Outlook” September, Vol. 3, No. 5.
- [www 1] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde410&plugin=1> (dostęp: 26.10.2015).
- [www 2] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00127&plugin=1> (dostęp: 26.10.2015).
- [www 3] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1> (dostęp: 26.10.2015).
- [www 4] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00114&plugin=1> (dostęp: 26.10.2015).
- [www 5] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec450&plugin=1> (dostęp: 26.10.2015).
- [www 6] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi190&plugin=1> (dostęp: 26.10.2015).
- [www 7] http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/deficit/countries/spain_en.htm (dostęp: 13.12.2015).
- [www 8] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00097&plugin=1> (dostęp: 13.12.2015).
- [www 9] <http://countryeconomy.com/ratings/spain> (dostęp: 11.12.2015).

-
- [www 10] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tipspc20&tableSelection=1> (dostęp: 5.12.2015).
- [www 11] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tipspd20&tableSelection=1> (dostęp: 5.12.2015).
- [www 12] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tipspb10&tableSelection=1> (dostęp: 5.12.2015).
- [www 13] <https://data.oecd.org/hha/household-disposable-income.htm> (dostęp: 26.12.2015).
- [www 14] <https://data.oecd.org/earnwage/average-wages.htm> (dostęp: 26.12.2015).
- [www 15] <https://data.oecd.org/hha/household-debt.htm> (dostęp: 26.12.2015).
- [www 16] http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/spain/index_en.htm (dostęp: 26.12.2015).

ECONOMIC CRISIS IN SPAIN. REASONS, SYMPTOMS, RESULTS

Summary: One of the states that has been hardest hit by the consequences of the global economic crisis, is Spain. The main aim of the article is to identify the economic causes and consequences of the crisis in Spain, a brief description of reforms undertaken to combat its effects and an attempt to assess their effectiveness that is to what extent they helped to improve the basic economic indicators. The study contains, among others, several economic indicators showing the economic situation of Spain immediately before and after the outbreak of the crisis and the position of the state in economic competitiveness rankings. In the next part the economic reforms undertaken by the Spanish authorities to combat the effects of the crisis have been listed. Summary contains the most important conclusions.

Keywords: Spain, economic crisis, Economic and Monetary Union.